

**POHĽAD NA NEMECKY PÍŠUCICH FILOZOFOV V UHORSKU
V OBDOBÍ OSVIETENSTVA**

JÁNOS RATHMANN (Hrsg.): Zur Geschichte der ungarndeutschen Philosophie. Aufklärungsperiode (K dejinám nemeckej filozofie v Uhorsku v období osvietenstva). Budapest, Áron Verlag 1998, 141 s.

Už niekoľko rokov je badateľný záujem historikov Strednej Európy o 18. storočie. Prejavuje sa to v Rakúsku, Maďarsku, Česku aj na Slovensku. Ukazuje sa totiž, že kultúry národov bývalej Habsburskej monarchie sú previazané mnohými spoločnými znakmi, ktoré sa národné obrozenia rôzneho razenia snažili zakryť. Ani dejepisectvo filozofie nemôže obísť tento problém. Najmä preto, lebo filozofia v Uhorsku (a v celej monarchii) bola takmer výlučne školskou filozofiou a ako taká sa riadila všeobecnými štátnymi predpismi (Ratio Educationis) alebo cirkevnými a cirkevno-školskými princípmi (protestantské školstvo). Hlavnou príčinou záujmu historikov filozofie o toto obdobie je však to, že od konca 18. storočia preniká do Uhorska (najmä do protestantských škôl) kantovstvo, ktoré potom podstatne spoluurčuje charakter filozofovania v bývalom Hornom Uhorsku. Tento vplyv zasahuje všetky evanjelické gymnáziá a lýcea a na konci 19. storočia aj Evanjelickú teologickú akadémiu v Prešporke. Nemenej dôležitým aspektom výskumu tohto obdobia je aj to, že od konca 18. storočia dovedy panujúca latinčina ako jazyk filozofie ustupuje národným jazykom - u nás nemčine, maďarčine a slovenčine. To znamená, že ak chceme mať prehľad o osvietenskej filozofii v Hornom Uhorsku, nevyhnutne musíme mať na zreteli všetky tri kultúry.

Recenzovaná kniha maďarských historikov filozofie akcentuje vyššie spomenutý moment multikulturality. Sústreďuje sa pritom na nemecky píšucich autorov Michaela Hissmanna, Petera Clompeho, Ignaza Fesslera a na dvoch spišských mysliteľov, Johana Genersicha a Samuela Fuchsa. V prípade Hissmanna a Clompeho ide o sedmohradských autorov, Fessler je historik, spisovateľ, jazykovedec s väčším akčným rádiom.

Tento akcent na nemeckých mysliteľov nie je náhodný. V Uhorsku zohrávalo nemecké etnikum významnú kultúrnu úlohu až do reformného obdobia, teda do tridsiatych rokov 19. storočia, keď bolo maďarským národným obrozením vytlačené na perifériu. Doteraz však nebola vykoná seriózna analýza toho, čo znamenala účasť nemeckej kultúry v Uhorsku - v našom prípade na Spiši. Evanjelické školstvo si totiž ťažko môžeme predstaviť bez vplyvu nemeckých univerzít a bez činnosti tunajších nemeckých učiteľov, duchovných a kultúrnych dejateľov. Ak sa pozrieme na prelom 18. a 19. storočia, vidíme, že takmer všetky najvýznamnejšie filozofické, jazykovedné a literárne impulzy v maďarskej a slovenskej kultúre majú svoj pôvod na nemeckých univerzitách. Týka sa to predovšetkým evanjelikov, ale v tomto období centralizácie školskej politiky už aj katolíkov. Je síce pravda, že určité literárne orientácie boli francúzske alebo anglické, ale prevaha nemeckej kultúry bola evidentná. Nestačí teda poukázať iba na tieto vplyvy, ale treba odkryť aj fungovanie nemeckej kultúry vnútri Uhorska. Do tejto oblasti nepochybne patria aj filozofi.

Michael Hissmann (1752-1784) bol pôvodom Sas zo Sedmohradsku. Roku 1776 sa stal magistrom a roku 1782 mimoriadnym profesorom filozofie na univerzite v Göttingene. O dva roky neskôr už bol riadnym profesorom na univerzite v Pešti, ale onedlho nato zomrel. Jeho knihy, články, recenzie a rukopisné štúdie odrážajú chápanie osvietenstva príznačné pre göttingenskú univerzitu. Snažil sa presadiť Leibnizovu filozofiu, ale metafyzické a noetické otázky interpretoval aj prostredníctvom tých momentov, ktoré sa objavili v anglickom a francúzskom empirizme. Vysoko ho hodnotili aj Wieland, Lavater a Goethe. Jeho účinkovanie tak ovplyvnilo aj kultúrne zmeny v okruhu Sasov v Rakúsku a Sedmohradsku. Hissmannovej filozofii sú v recenzovanom zborníku venované dve štúdie: od Jánoša Rathmanna (*Zum Lebenswerk des hervorragenden aufklärerischen Philosophen Michael Hissmann*; s. 15-24) a od Lajosa Mihályja Daraiho (*Michael Hissmann, der Philosoph der Aufklärung*; s. 25-46). O tom, že Hissmannova činnosť bola v danej dobe známa, svedčia záznamy v mnohých dobových, ale aj neskorších nemeckých lexikonoch a slovníkoch (napr. *Jöchers Gelehrten Lexikon* alebo *Wurzbachov biografický lexikon*).

Peter Clompe (1711-1751) študoval v Jene. Od roku 1738 až do svojej smrti bol učiteľom a neskôr riaditeľom gymnázia v Kronstade (Brašove) v Sedmohradsku. Známe je jeho dielo *Neue Schriften über die Angegeben Irrthümer welche in der Philosophie des Herrn Hofrath Wolffs enthalten sein sollten* (Leipzig 1736), ktoré je prekladom z francúzštiny do nemčiny a zaoberá sa sporom o Wolffovu filozofiu. O fundovanosti tohto diela svedčí aj to, že dobový historik tohto sporu Carl Günther Ludovici sa na Clompeov spis odvoláva ako na autentický prameň. Clompeovým wolffianizmom sa zaoberá štúdia Lászlóa Molnára *Peter Clompe und Christian Wolff* (s. 47-58).

Ignaz Aurel Fessler (1756-1839) študoval na jezuitských školách (aj v Prešporuku). Od r. 1781 žil vo Viedni a písal pamflety o živote v kláštoroch. Od r. 1784 bol profesorom východných jazykov a biblickej hermeneutiky v Lembergu. Keď ho zažalovali za jeho protikatolícku drámu, utiekol do Sliezska a konvertoval na evanjelika. Nejaký čas žil v Berlíne, kde začiatkom 19. storočia vydával časopis Eunomia. Od r. 1810 bol profesorom východných jazykov a literatúry na petrohradskej akadémii. Tu ho zažalovali ako prívrženca Fichteho filozofie. Presťahoval sa do Saratova a od r. 1820 bol superintendantom. Zomrel v Petrohrade. Na Fesslerov myšlienkový vývoj vplývali mnohé momenty, tak klasické osvietenenské idey, ako aj Kantova a Fichteho filozofia a neskôr romantika (najmä Novalis). Preto je jeho filozofia eklektická, ale disponuje aj osobitou témou, a tou je náboženský cit ako vnútorná danosť človeka. Fesslerovo dielo predstavujú v zborníku dve štúdie: od Judit Hellovej (*Ignatius Aurelius Fessler und sein "Marc-Aurel"-Buch*, s. 77-89) a od Imre Tagaiho (*Ignaz Fessler der Philosoph - Grundzüge seines Denkens unter besonderer Berücksichtigung seiner Beziehung zur deutschen Aufklärung und Romantik*, s. 91-111).

Johann Genersich (1761-1825) je známy slovenskému čitateľovi ako pedagóg. Jeho filozofii sa doteraz nevenovala pozornosť. Je síce pravda, že v Jene študoval teológiu a klasickú filológiu, ale vieme aj to, že štúdium teológie vtedy predchádzala dôkladná filozofická príprava. Genersich vyučoval na kežmarskom evanjelickom lýceu rétoriku, filozofiu, filológiu a históriu v rokoch 1788-1821. To znamená, že podľa vtedajšieho študijného programu platného pre lýceá (ktorý bol takmer identický

s programami pre kráľovské akadémie) sa musel Genersich pri výuke filozofie venovať aj dejinám filozofie, metafyzike a etike. Nenapísal síce žiadne filozofické dielo, ale všetky jeho štúdie sú presiaknuté filozofickými myšlienkami. Zaujímali ho najmä etické, antropologické, nábožensko-morálne a dejinnofilozofické témy. Pri výuke filozofie sa opieral o názory T. Abbta a W. Kruga, ako aj o idey racionalizmu, nehumanizmu a filantropizmu. Vplývala naňho aj Herderova filozofia dejín a tzv. nemecká populárna filozofia (Mendelssohn, Jacobi, Sulzer). Udržoval styky s najvýznamnejšími uhorskými súčasníkmi, spomedzi ktorých spomeňme aspoň Karla Georga Rummyho, Martina Schwandtnera, Ferencu Kazinczyho a pod. Bol zároveň zakladateľom a ideovým vodcom kežmarskej Literarische Gesellschaft, ktorej členmi boli aj Georg Berzeviczy, Antal Podkoniczky, Samuel Fuchs. Po roku 1821 prednášal vo Viedni cirkevné dejiny a kanonické právo. Štúdia Gézu Farkasa (*Johann Genersich, ein Philosoph und Pädagoge aus der Zips*, s. 59-76) nás oboznamuje s Genersichovými pedagogickými princípmi aj filozofickým svetonázorom.

Pre slovenských historikov filozofie je najobjavnejší článok Györgyi Tamássyovej (*Johann Samuel Fuchs der ehemalige Philosophieprofessor am Gymnasium in Leutschau*, s. 113-135) o **Johannovi Samuelovi Fuchsovi** (1770-1817). O Fuchsovej filozofii informujú *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku I.* (Bratislava 1987, s. 233-236) na základe jeho učebníc logiky, prirodzeného práva a psychológie, zachovaných v rukopise. Tamássyová koncipovala svoju štúdiu na základe ňou objaveného rukopisu v knižnici Maďarskej akadémie vied *Philosophia moralis dictata et proposita per Clarissimum professorem Joh. Sam. Fuchs*, Anno 1805, Leutschovia. Autorka dokazuje, že toto dielo pozostávajúce z dvoch častí (1. *Critica rationis practica seu philosophia practica universalis*; 2. *Doctrina Morum id est Scientia regulas vivendi tradens*) sa jednoznačne orientuje na Kanta a že Fuchsove názory sa neopierajú o druhotné pramene, ale o priamu znalosť Kantovej filozofie. Tamássyová poukazuje aj na vzťah Fuchsa k ďalším súdobým evanjelickým učiteľom filozofie, k Johannovi Carlowskému, Stefanovi Fábrymu (ktorému napr. venuje aj svoje *Juris naturae*) a Žigmundovi Carlowskému.

Recenzovaný zborník uvádza krátka úvodná štúdia Jánosa Rathmanna, znalca Herderovej filozofie. Prof. Rathmann sa v ostatnom čase zaoberá filozofií na Spiši, osobitne Samuelom Toperczerom, a tak môžeme v blízkej budúcnosti čakať z jeho pera ďalšie analýzy filozofického života v bývalom Hornom Uhorsku. Keďže začleňuje uhorských mysliteľov do kultúrneho kontextu vtedajšej monarchie, môžu byť jeho názory poučné aj pre nás.

Ondrej Mészáros

Prof. PhDr. Ondrej Mészáros, CSc.
Katedra maďarského jazyka a literatúry FiF UK
Gondova 2
818 01 Bratislava 1
SR